

UDK: 1 Davidson D.
1 Quine W.V.
165“19“
Pregledni rad
Primljeno: listopad 2013.

Igor ŽONTAR
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
J. Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
gandolf@bih.net.ba

NEODRŽIVOST QUINEOVE „TREĆE DOGME EMPIRIZMA“: DIHOTOMIJA KONCEPTUALNE SCHEME I EMPIRIJSKOG SADRŽAJA

Sažetak

Quineovo odbacivanje analitičko-sintetičke dihotomije, kao posljedica nekritičkog pozivanja na značenje i analitičnost, u konačnici generira treću dogmu empirizma, a to je dihotomija konceptualne sheme i empirijskog sadržaja. Ta posljednja dogma empirizma, kako je naziva Donald Davidson, u okvirima Quineova biheviorističkog tumačenja jezika vodi ontološkom i kognitivnom relativizmu. Međutim, Davidson primjenom metodološkog sredstva interpretacije kao racionalno-logičke pravilnosti dovodi u pitanje inteligibilnost same ideje dihotomije konceptualne sheme i empirijskog sadržaja, odnosno inteligibilnost dogme iz koje proizlaze dva spomenuta relativizma.

Ključne riječi: *Quine, Davidson, analitičko-sintetička dihotomija, konceptualna shema, ontološki relativizam, kognitivni relativizam, princip milosrđa.*

Uvod

Iako je atomistički koncept sagledavanja odnosa mišljenje-jezik-svijet ostao nedovršen projekt, odnosno na koncu i prevladan jednom holističkom ili sveobuhvatnom koncepcijom razumijevanja spomenutog odnosa, pokazuje se kako i holistički zaokret - koji se danas unutar znanosti nameće kao praktična nužnost, sa sobom nosi skup otvorenih pitanja koja trebaju odgovore.

Međutim, takav nas je holistički zaokret, naime, doveo do uvida kako holistička koncepcija ima implikacije i na druga filozofska pitanja, kao što su: intencijska objašnjenja, pitanje prijevoda/interpretacije, realizam, skepticizam, itd. U okvirima ovog rada autor nastoji

pokazati jednu od mogućih implikacija holističkog zaokreta, a vezanu uz pitanje prijevoda/interpretacije.

1. Holističko prevladavanje pozitivističkih dogmi

1.1. Quineovo protivljenje nekritičkom pozivanju na značenje i analitičnost logičkih pozitivista

Quineov tekst „Two Dogmas of Empiricism“ predstavlja konačan raskid s klasičnim empirizmom, a to znači i konačan raskid s temeljnim postavkama logičkog atomizma. Na samom početku teksta Quine iznosi kako je „moderni empirizam uvelike uvjetovan dvjema dogmama. Jedna je vjerovanje u neki fundamentalni jaz između istina koje su analitičke, ili zasnovane na značenjima neovisno o činjenicama, i istina koje su sintetičke, ili zasnovane na činjenicama. Druga dogma je redukcionizam: vjerovanje da je svaki smisljeni iskaz ekvivalentan nekoj logičkoj konstrukciji koja polazi od termina koji se referiraju na neposredno iskustvo. Obje su dogme, argumentirat ću, loše zasnovane.“¹

Iznesene dogme imaju svoju povijesnu pozadinu. Logički pozitivisti i sam Wittgensteinov *Tractatus*² dijele smislene tvrdnje u tri klase: 1) analitičke rečenice koje su istinite zbog značenja, 2) kontradikcije kao tvrdnje koju su neistinite zbog značenja i 3) sintetičke tvrdnje čija istinitost ili neistinitost ovisi ne samo o značenju nego i o izvanjezičnim činjenicama. Međutim, imajući pretpostavljenu pozitivističku tradiciju na pameti, Quine se pita što predstavlja govor o značenju. On drži da govor o značenju nije govor o stvarima, značenja nisu nejasni mentalni entiteti koji posreduju između riječi i predmeta koje predstavljaju ili za koje stoje (napuštanje mentalističke semantike). Naime, govoreći o značenjima, postavljamo pitanje o tomu koje su rečenice značenjske te želimo znati koje su rečenice sinonimne. Ovakva ideja vodi Quinea da rečenicu koja je istinita samo zbog značenja interpretira na taj način da se rečenica može prevesti u logičku istinu zamjenom sinonima sinonimima, primjerice, zamjenom riječi „neženja“ izrazom „neoženjen muškarac“. Prema tome, središnji je Quineov problem upitnost same analitičnosti i sinonimnosti. Quine zapravo napada ideju istine zbog značenja ili istine po definiciji jer sam dovodi u pitanje

1 Willard van Orman QUINE, „Two Dogmas of Empiricism“, *From a Logical Point of View* (Cambridge; Massachusetts: Harvard University Press, 1980.), 20.

2 Ludwig WITTGENSTEIN, *Tractatus Logico-Philosophicus* (London: Kegan Paul, 1922.).

neanalizirane pojmove značenja, definicije i u konačnici razumijevanje same analitičnosti. Ideja se značenja ne može uzeti zdravo za gotovo jer mora zadovoljiti znanstvene i empirijske standarde. Prema tome, analitičnost ne može objasniti značenje jer i sama potrebuje objašnjenje. Quine tako ne prihvaća razumijevanje značenja kao entiteta jer samo značenje zahtijeva kriterij identiteta, a u slučaju značenja kriterij identiteta svodi se na sinonimnost. Prema tome, ili značenja postoje, a u tom slučaju sinonimnost definiramo kao identitet značenja, a analitičnost kao istinu zbog značenja, ili značenja ne postoje, što implicira nemogućnost razumijevanja drugoga na podlozi njegova govora. Drugim riječima, ne znamo što drugi misli na osnovi onoga što govori.

Iz navedenog se vidi kako je sinonimnost povezana s analitičnošću, i to na sljedeći način. Rečenica A je B jest analitička ako su A i B sinonimi, tj. ako su svi A -ovi ujedno i B -ovi i *vice versa*, ili A ako i samo ako B , ili A je [identično s] B . Ako su A i B uistinu sinonimi, onda je u svakoj sljedećoj rečenici moguće A zamijeniti s B na taj način da se ne mijenja istinosna vrijednost rečenice u slučaju zamjene. Takav se test naziva *salva veritate* test. Primjerice, Carnap u svojem djelu *Philosophy and Logical Syntax*³ čak i radikalnije definira sinonimnost kada kaže kako su iskazi „ $5+2$ “ i „ $4+3$ “ sinonimni zato što sadržaj rečenice neće biti izmijenjen, odnosno neće se mijenjati istinosna vrijednost iskaza, ako se „ $5+2$ “ zamijeni iskazom „ $4+3$ “ ili *vice versa*.⁴ Međutim, temeljni je problem u tome što izgleda kako je postavljeni kriterij cirkularan, i to je upravo ono što Quine naziva argumentom cirkularnosti. Ako govorimo o tomu imaju li rečenice istu istinosnu vrijednost, onda već prešutno pretpostavljamo kako su dani iskazi sinonimni. Međutim, postavlja se razložno pitanje, na osnovi čega mi već unaprijed znamo kako su iskazi A i B sinonimni, a ovdje počinje problem utemeljen na neanaliziranom pojmu sinonimnosti. Ovom je pojmu potrebno daljnje razjašnjenje kao i samom pojmu analitičnosti. Na osnovi već rečenog jasno se zaključuje kako kriterij sinonimnosti ne može biti i kriterij analitičnosti.

Često se razlika između analitičkih i sintetičkih sudova potkrepljivala tvrdnjom kako je odbacivanje analitičkih istina, odnosno njihovo poricanje kontradiktorno. No Quine i na to tradicionalno pitanje odgovara kazujući da je analitička rečenica rečenica koja se može pretvoriti u logičku istinu stavljanjem sinonima za sinonime, onda je i u slučaju kontradiktornosti to rečenica čija negacija može biti pretvo-

³ Rudolf CARNAP, *Philosophy and Logical Syntax* (London: Kegan Paul, 1935.).

⁴ O tome vidi više u: Boran BERČIĆ, *Filozofija Bečkog kruga* (Zagreb: KruZak, 2002.), 59-60.

rena u logičku neistinu. Ako govorimo o kontradikciji, onda već pretpostavljamo kriterij sinonimnosti, s jedne strane, i već pretpostavljenu analitičnost, s druge strane. Stoga se vidi kako nam ni kontradikcija kao tradicionalni pokušaj karakterizacije analitičnosti nije od velike pomoći.

U „Two Dogmas of Empiricism“ Quine jednostavno smatra kako se stav da su analitički sudovi istiniti zbog značenja jednostavno nastoji preformulirati u stav da su definicije termina, od kojih je svaki sud sastavljen, takve da ga čine istinitim, odnosno kako se analitički iskazi svode na logičke istine s pomoću definicija. No Quine postavlja pitanje: Što je definicija? Tko je uveo definiciju? Je li to posao leksikografa? Kako i kada je uvedena definicija?

Prema prvom shvaćanju termina definicija, navodi Quine, definicija je ono što se nalazi u svakom rječniku. U rječniku može stajati kako su *A* i *B* sinonimni termini. Međutim, leksikograf ne uvodi nove definicije u trenutku pisanja rječnika te i on već pretpostavlja postojeće, zadane semantičke odnose. Stoga, pokazuje se kako rječnici nisu i ne mogu biti izvori ni sinonimnosti ni analitičnosti. Prema drugom shvaćanju definicije Quine se osvrće na ono što je Carnap nazvao eksplikacijama. Eksplikacija ne pretpostavlja značenja, nego vodi daljnjoj analizi i preciziranju značenja termina, pokušava poboljšati prihvaćeno, ali nejasno značenje nekog termina. Međutim, jasno se vidi kako i eksplikacija, shvaćena u Carnapovu smislu, polazi od već pretpostavljene i prihvaćene definicije te pretpostavljenu definiciju dalje analizira i nastoji precizirati. Eksplikacija već na određeni način pretpostavlja istinito na osnovi značenja (analitičnost), te stoga mogu postojati mnoge eksplikacije istog *eksplikanduma*, a iz toga proizlazi kako ni eksplikacija nije dovoljan jamac odnosno kriterij sinonimnosti i analitičnosti.⁵

Treće shvaćanje definicije jest uvođenje nove notacije u svrhu pukog skraćivanja. U ovom slučaju *definiendum* postaje sinoniman s *definiensom* upravo iz razloga što je i stvoren zbog pretpostavljene sinonimnosti. Takva se skraćivanja javljaju u logici i matematici iz razloga kako bi se izrazi kompliciranog jezika preveli u izraze jednostavnijeg jezika. Skraćenice se tako pojavljuju u reglementiranim/organiziranim/ustrojenim jezicima. Međutim, ni takav način skraćivanja nije dovoljan kao dostatan kriterij analitičnosti i sinonimnosti. „Budući da se oštra i jasna granica između analitičkih i sintetičkih sudova ne da uspostaviti niti pozivanjem na definicije pojmova, niti pozivanjem na *salve veritate* test, niti pomoću formaliziranih modela, Quine za-

⁵ B. BERČIĆ, *Filozofija Bečkog kruga*, 67-68.

ključuje da takva granica ne postoji.“⁶ Tu tezu Quine iznosi u odlomku kojim se zatvara četvrti dio eseja „Two Dogmas of Empiricism“:

„Očito je da istinitost općenito ovisi i o jeziku i o izvanjezičnoj komponenti. Iskaz ‘Brut je ubio Cezara’ bio bi lažan da je svijet u izvjesnom pogledu bio drukčiji nego je bio, ali bi isto tako bio neistinit da se dogodilo da je riječ ‘ubio’ slučajno imala smisao koju ima riječ ‘rodio’. Stoga se dolazi u iskušenje, općenito gledajući, da se pretpostavi kako se istinitost jednog iskaza na neki način može razložiti na jednu jezičnu i jednu činjeničnu komponentu. Ako se prihvati takva pretpostavka, onda se čini razumno kako u nekim iskazima činjenična komponenta ne postoji; a to su analitički iskazi. Ali usprkos svojoj apriornoj razumnosti, granica između analitičkih i sintetičkih iskaza naprosto nije povučena. Da se takva granica uopće može povući, jest neempirijska dogma empirista, dio metafizičkog vjerovanja.“⁷

Odbacivanjem tradicionalnih postavki logičkog pozitivizma, a u konačnici i odbacivanjem analitičko-sintetičke dihotomije,⁸ dospjeli smo do mogućnosti drukčijeg razumijevanja i sagledavanja trinitarnog odnosa svijet-jezik-mišljenje, odnosno do drukčijeg razumijevanja značenja. Značenja više nisu odnosi jezičnih entiteta i stanja stvari u svijetu, tj. jezik više nije odslikavanje stvarnosti (Wittgenstein). Stare su apriorističke pretpostavke odbačene i sam se jezik treba naturalizirati, odnosno treba ga svesti na istraživanje mehanizama, podražaja (podražajna značenja), kao društveno uvjetovanih dispozicija koje impliciraju određena značenja. U ovom istraživanju Quinea ne zanimaju moždane strukture ili mehanizmi, on je zaokupljen sociolingvističkim strukturama. No spomenuti podražaji kao izvanjski *inputi* stimuliraju cjelinu ontogenetskih i psihogenetskih pozadinskih strukturalnih uvjeta govornika na osnovi kojih će u danom trenutku, a uz dostatan podražaj, generirati određeno značenje. Pod prikladnim uvjetima svi se moraju složiti, unutar zajednice govornika, u vezi s istim podražajem. Ono što je Quine odbacivanjem atomističko-redukcionističke pa-

⁶ B. BERČIĆ, *Filozofija Bečkog kruga*, 69.

⁷ W. van O. QUINE, „Two Dogmas of Empiricism“, 36-37.

⁸ I Morton G. WHITE u tekstu „The Analytic and Synthetic: an Untenable Dualism“ (Sidney HOOK [ur.] *John Dewey: philosopher of science and freedom*, a symposium. New York: The Dial Press, 1950., 316-330) tvrdi da ne postoji jasna i oštra granica između analitičkih i sintetičkih sudova. Jerry FODOR smatra da ne postoji mogućnost analitičko-sintetičke distinkcije kada kaže: „Ozbiljno shvaćam da ne postoji principijelna distinkcija između stvari značenja i činjeničnih stvari. Quine je bio u pravu; ne možete prikazati analitičko/sintetičku distinkciju.“ Mark J. CAIN, *Fodor. Language, Mind and Philosophy* (Cambridge: Polity Press, 2002.), 125.

radigme interpretacije učinio, jest sljedeće: 1) okrenuo se od govora o činjenicama na govor o značenju kao svojstvu ponašanja (Deweyev utjecaj), 2) značenje sveo na podražaj (podražajno značenje), 3) jezik usmjerio prema empirijskom istraživanju – empirijskoj psihologiji te tako na osobit način proširio holistički aspekt razumijevanja jezika. U tom je kontekstu pokazao kako ne postoji neka vanjska Arhimedova točka, neki kozmički egzil znanosti unutar kojega možemo proglasiti prihvatljivost određenih teorija, vjerovanja unutar pojedinih konceptualnih shema. Quine odbacuje sve apriorne pretpostavke, odgovore možemo pronaći samo jezičnom analizom koja se provodi na osnovi empirijskih istraživanja gdje god su ona moguća i dostupna. Sredstvima empirijske psihologije, neurofiziologije i kognitivne znanosti dospijevamo do teorije koja će na neki način uvećati učinkovitost u tom poslu, te uvećati racionalnost znanstvenog istraživanja. Tako se cjelokupna izgradnja znanosti događa u procesu prijelaza s induktivne razine motrenja i ostenzije na koherentni teorijski sklop. Apriorni se temelji, primjenjivani u istraživanju, odbacuju u korist empirijskog sagledavanja teorije koja implicira suodnos ontoloških, epistemoloških, lingvističkih i mentalnih elemenata istraživanja. Quine je pokazao kako se istraživanje mora proširiti na obuhvatniji okvir (*naturalizacija*) u kojem se povezuju naša ontologija, jezik, kultura, te u konačnici i psihogenetski i ontogenetski elementi pojedinca. Značenje se počelo promatrati kao javno, vidljivo svojstvo ponašanja. Zapravo, pitanje o samoj istini i značenju počelo se promatrati u širem kontekstu empirijskih znanosti unutar kojih se istražuju sve navedene sekvence koje na koncu generiraju značenje i omogućavaju njegovu verifikaciju, ali i dalje s izvjesnom neodređenošću, što je posljedica odbacivanja apriorizma. Holističkom smo se koncepcijom okrenuli k empirijskoj evidenciji sadržaja naših vjerovanja i značenja. Pokazalo se kako se jedino u tom kontekstu može ponovno istraživati zamršeni trinitarni odnos mišljenje-jezik-svijet.

2. Relativni holizam u teoriji W. v. O. Quinea

2.1. Semantički relativitet: Teza o neodređenosti prijevoda

Quine je svoj holistički zaokret izveo na pretpostavkama tri negativne teze, tj. tezi o neodređenosti prijevoda/značenja, nedokučivosti referencije i ontološkom relativitetu. Odbacujući mogućnost bilo kakva apriorizma, fiksiranog značenja, Quine razvija empirijsku teoriju značenja kojom analizu svodi na korelacije između vanjskih po-

dražaja i dispozicija za verbalno ponašanje. Na taj način, odbacujući svaku mogućnost bilo kakve mentalističke semantike, psiholoških razumijevanja značenja, Quine će reći kako nam jedino preostaje analizirati odnos strukture podražaja i strukture dispozicija za govorno ponašanje. Takav su lingvistički bihevizizam, među ostalima, kritizirali Noam Chomsky i John R. Searle. Takvim će postavkama i pokušajem razrade empirijske teorije značenja Quine logički dospjeti do semantičkog relativiteta/neodređenosti prijevoda, ne samo radikalno različitih jezika, nego i do neodređenosti prijevoda vlastita idioma (*at home*). U svojim je djelima *Word and Object* i *Ontological Relativity and Other Essays* jasno ukazao i logički dosljedno izveo, na pretpostavkama bihevizističkog tumačenja jezika, te u cilju empirijskog zasnivanja značenja, mogućnost semantičkog relativiteta u procesu radikalnog prevođenja. On ne želi reći da je prijevod nemoguć, ili paradoksalan, nego praksu prijevoda želi staviti pod upitnik. Primjerice, u svojem odgovoru na kritiku Hintikka Quine kaže da želi samo pokazati što se događa tijekom prijevoda. On, naime, tezom o neodređenosti dovodi u pitanje filozofski pojam značenja.

Misaoni eksperiment radikalnog prijevoda predstavlja „(...) prevođenje jezika naroda s kojim dotad nije bilo doticaja“.⁹ U takvim se slučajevima radikalni prevoditelj (Quineov terenski lingvist) i onaj kojega prevodimo mogu podudarati u svim svojim dispozicijama za verbalno ponašanje, a da njihova značenja, potaknuta istim vanjskim podražajima za verbalno ponašanje, mogu i dalje međusobno radikalno odstupati. Zamislimo slučaj u kojemu se terenski lingvist (Englez) susreće, primjerice, s pripadnikom plemena *Ik* (Uganda) i pokušava na osnovi empirijskih podražaja za govorne dispozicije prevesti riječ „gavagai“ kao „rabbit“, odnosno nastoji načiniti priručnik za prijevod rečenica objektnog jezika u subjektivni jezik. Promatrajući manevar zeca u neposrednoj blizini, terenski će lingvist, slušajući izgovorenu riječ „gavagai“, istu riječ prevesti kao „rabbit“. Međutim, pita se Quine, na osnovi koje će raspoložive empirijske evidencije lingvist točno znati kako riječ „gavagai“ ima isto značenje kao i engleska riječ „rabbit“. Postoji mogućnost kako je, pod istim podražajem, pripadnik plemena *Ik* pod riječju „gavagai“ mislio na temporalne dijelove zeca, na dobru zečju juhu, dobro krzno zeca ili čak na zečstvo/*rabbithood*. Ne ulazeći u daljnju analizu misaonog eksperimenta, dolazimo do sljedećeg zaključka:

„Prijevod nije određen skupom svih poznatih i nepoznatih istina prirode (skup **N**). Za svaka dva jezika i teoriju prijevoda **T** za te

⁹ Willard van Orman QUINE, *Riječ i predmet* (Zagreb: KruZak, 1999.), 31.

jezike postoje alternativne teorije prijevoda, nekompatibilne s **T**, a u većoj mjeri usuglašene sa skupom **N**. Sve su takve teorije podjednako istinite u odnosu na činjenice. Ali ne postoji objektivna činjenica u odnosu na koju možemo govoriti o slaganju ili neslaganju, te stoga ni objektivni smisao u kojem je jedan prijevod istinit, a drugi ne. Odnosno, za svaku teoriju prijevoda **T** za jezike **L**₁ i **L**₂, kompatibilnu sa skupom **N**, postoji teorija **T'**, nekompatibilna s **T**, a podjednako dobro potkrijepljena cijelim skupom **N**.¹⁰

Jednostavno, mi ne možemo pitati pripadnika plemena *Ik* što njegove riječi znače jer budući još ne posjedujemo priručnik za prijevod s jezika *Ik* plemena na engleski jezik, to znači, ne možemo ga razumjeti, ali ni on ne može razumjeti nas. Ako je empirijska teorija značenja točna te ako se pitanje o značenju svede samo na korelaciju govornih dispozicija i podražajnog značenja, onda je mogućnost zbuđenosti i upitnosti Quinova terenskog lingvиста opravdana i logički dosljedno izvedena. Ono o čemu ovisi pojedini prijevod s jednog jezika na drugi, odnosno determinacija značenja unutar tih dvaju jezika, nisu više mentalni entiteti, nego cijeli niz sekvenci koje se pretpostavljaju: situacije u kojima su riječi uvrštene u jezičnu zajednicu (*verbalne definicije vs. ostentativne ilustracije*), situacije u kojima pojedinci usvajaju riječi i postaju osposobljeni govornici jezika (*verbalna objašnjenja vs. paradigmatički primjeri*), situacije u kojima su riječi upotrijebljene spontano i bez poticaja (situacije u kojima govornik engleskog jezika prirodno upotrebljava određenu riječ, npr. „rabbit“ vs. situacije u kojima ne upotrebljava riječ „rabbit“, nego „vremenski stadij od ‘rabbit‘“ ili „neodjeljivi dijelovi od ‘rabbit‘“). Međutim, Quine će govor o nemogućnosti jednoznačnog koreliranja značenja u dva radikalno različita jezika dovesti i do krajnjih granica rekavši kako radikalni prijevod počinje kod kuće/*at home*. Nemogućnost se koreliranja značenja, odnosno pitanja o istinitosti prijevoda, ne veže samo uz primjere radikalnog prijevoda, tj. prijevoda dalekih urođeničkih jezika nego i u slučaju vlastitog jezika. To znači, doza neodređenosti prijevoda postoji i u slučaju vas i susjeda. Jednom kad uzmemo kao osnovu bihevioralno podražajno značenje, onda „rabbit“, „rabbit stage“ i „there’s a rabbit“ imaju isto značenje, oni su podražajno sinonimni. Međutim, ako na osnovi podražajnog značenja nije moguće korelirati značenja, kako je moguće determinirati jesu li predmeti na koje se termini primjenjuju zečevi, temporalni segmenti zeca, stadiji zeca, itd.? U prikazanom slučaju u pitanje nije dovedena samo semantika nego iz primjera logički dosljedno proizlazi i nedokučivost referencije.

¹⁰ Scot SOAMES, *The Age of Meaning. Philosophical Analysis in the Twentieth Century* (Princeton: Princeton University Press, 2003.), 227-228.

2.2. Nedokučivost referencije i relativizacija ontologije

Ako u samom procesu radikalnog prijevoda ne postoji činjenica, zajednički koordinatni sustav ili objektivni smisao u kojem je jedan prijevod istinit a drugi ne, onda ne postoji ni mogućnost koreliranja referencije u apsolutnom smislu. Ono na što svojom riječju referira pripadnik plemena *Ik*, ne mora biti isto na što referira Quineov terenski lingvist. Zbog nepostojanja te *objektivne činjenice*, referenciju je nemoguće determinirati u apsolutnom smislu. Tako je Quineova teza o neodređenosti prijevoda paralelna s tezom o nedokučivosti referencije, jer razlika između „rabbit“, „undetached rabbit part“ i „rabbit stage“ nije samo razlika u značenju nego i govor o različitim stvarima. Neodređenost značenja ukazuje na problem nemogućnosti pitanja o tomu na što referira riječ „gavagai“, jer se na ostentativnoj razini referencija ne može determinirati iz razloga što „se sama referencija pokazuje kao bihevioralno neispitiva“.¹¹

„Štoviše, filozofski je interesantno da neodređeno u ovom artifičijelnom primjeru (slučaj *gavagai*) nije samo značenje, nego i ekstenzija, referencija.“ Nedokučivost referencije nije nedokučivost činjenice, jer činjenica ne postoji. Quine će tako pokazati kako smo u teškoj, možda apsurdnoj poziciji jer ne postoji *interlingvistička* ili *intralingvistička*, subjektivna ili objektivna, razlika između referencije na zeca, stadije zeca, temporalne segmente zeca, itd. „Zaista, ovo je apsurdno jer implicira da ne postoji razlika između zeca i svakog njegova dijela ili stadija te da ne postoji razlika između formule i njezina Gödelova broja.“¹² Quine smatra kako je o referenciji nemoguće govoriti u apsolutnom smislu, zajedničkom koordinatnom sustavu, nego u odnosu na jezik iz kojeg polazimo, a Quine ga naziva *background language*. „Kad u hrvatskom odlučujemo o tome shvaćamo li neki izraz kao da se referira na jedinstven obuhvatni predmet ili na svaki od njegovih različitih dijelova, naša je odluka vezana uz naš provincijalni aparat članova, kopula i množine koji nije prevodiv na strane jezike, osim na tradicionalne ili proizvoljne načine neodređene govornim dispozicijama.“¹³ Odnoseći se na naš okvir referencije, na naš koordinatni sustav mi možemo značenjski govoriti o zecu, dijelovima zeca, temporalnim dijelovima zeca i zečstvu. Stoga, kao i neodređenost značenja tako i nedokučivost referencije možemo primijeniti ne samo iz perspektive trećeg nego i iz perspektive prvog lica.

11 Willard van Orman QUINE, „Ontological Relativity“, *Ontological Relativity and Other Essays* (New York: Columbia University Press, 1969.), 35.

12 Willard van Orman QUINE, „Ontological Relativity“, 47.

13 Willard van Orman QUINE, *Riječ i predmet*, 87.

Sve je to, reći će Searle, „posljedica biheviroističke pretpostavke o nepostojanju značenja osim biheviroalnog značenja“.¹⁴ Quine će također zaključiti kako i u slučaju vlastitog jezika ne postoji „činjenična stvar“ na koju se naše riječi referiraju. Tako dospijevamo ne samo do „neke forme relativizma nego do referencijalnog nihilizma“.¹⁵ Stoga, referencija za Quinea nije fundamentalni odnos koji jezik ima sa svijetom. Quine ne odbacuje referencijalni odnos sa svijetom, nego inzistira na tome da referencija nije fundamentalna u procesu razumijevanja samog značenja, a stoga i samog jezika (za razliku od, primjerice, Russella). Iz dvije spomenute negativne teze dosljedno možemo izvesti i treću, ontološki relativitet utemeljen na Quineovoj biheviroalnoj teoriji jezika, odnosno empirijskoj teoriji značenja.

Pitanje o tomu koje entitete prihvaćamo, ovisi o izboru konceptualne sheme govornika, no ono što te entitete omogućava, jest vezivanje uz našu kvantifikacijsku formu govora, odnosno uz naš aparat identiteta i kvantifikacije. Egzistencijalni nam kvantifikator određuje ono što se u okvirima jedne teorije pojavljuje kao postojeće, odnosno ono čemu mi, s određenim stupnjem vjerovanja, pridajemo i određeni stupanj egzistencije, jer „neobična stvar koja se tiče ontološkog problema jest njegova jednostavnost. Može se izraziti u pitanju: ‘Što jest?’ Na njega se može odgovoriti jednom riječju – ‘sve’ – i svi će taj odgovor prihvatiti kao istinit.“¹⁶ No ipak, Quine iznosi tezu o tome da ontologija ne može završiti u beskonačnom regresu, nego se mora prikloniti ili ontološki obvezati na postojanje određenih objekata unutar pojedine teorije, a to iskazuje sloganom: „*Biti znači biti vrijednost varijable*.“ Drugim riječima: identitet se entiteta može jednoznačno odrediti samo unutar zasebnih konceptualnih shema. Ovim je Quine svoj holistički govor o odnosu jezika-svijeta-mišljenja doveo u sljedeću ovisnost: „ontologija jedne teorije zavisi od jezika; konceptualna shema korisnika jezika zavisi od idioma identiteta i kvantifikacije; idiomi zavise od kulture u kojoj je usvojen prirodni jezik; kultura je zavisna od psihogenetskih i ontogenetskih korijena svakog pojedinca. Svaki, dakle, pojedinac ima svoju konceptualnu shemu koja je potpuno upotrebljiva samo unutar kulture koja dijeli istu ontologiju i isti jezik“,¹⁷ a

¹⁴ John R. SEARLE, *Consciousness and Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002.), 234.

¹⁵ Hans-Johann GLOCK, *Quine and Davidson on Language, Thought and Reality* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003.), 203.

¹⁶ Willard van Orman QUINE, „On What There Is“, *From a Logical Point of View* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980.), 1.

¹⁷ Nijaz IBRULJ, „Holizam identiteta“, *Stoljeće rearanžiranja* (Sarajevo: Filozofsko društvo Theoria, 2005.), 125.

to znači „unutar kulture kojoj je zajednički aparat identiteta i kvantifikacije“, jer se „kulturalne razlike objektivno očituju u jeziku“.¹⁸

Tako je kriterij ontološkog obvezivanja („Biti znači biti vrijednost varijable“) utemeljen na objektivnoj kvantifikaciji. Idiomi kvantifikacije pokazuju nam u kojoj se mjeri određena činjenica prihvaća kao objektivna (objektno vezana varijabla). Quine stoga uviđa kako ne postoje unaprijed prepoznati entiteti s kojima koreliramo naše riječi. Tako svojim sloganom „Nema entiteta bez identiteta“ Quine ne uvodi samo standard ontološke prihvatljivosti nego i standard referencijalne jasnoće.

3. Davidsonovo odbacivanje treće dogme empirizma: konceptualna shema – empirijski sadržaj

3.1. O mogućnosti alternativnih konceptualnih shema

Do sada se pokazalo kako se moraju odbaciti pretpostavke filozofije jezika Gottloba Fregea koja se može sagledati samo kao filozofija logike u okvirima jednog integralnog znanstvenog projekta, a to je projekt logicizma. Pokazalo se kako se istraživanje značenja i istinitosti mora svesti na širi okvir istraživanja u kojem se povezuju naša ontologija, jezik, kultura te psihogenetski i ontogenetski elementi pojedinca. Značenje se počelo promatrati kao svojstvo ponašanja (Dewey), odnosno nastojali su se pronaći empirijski sadržaji značenja iskazani u vidu podražajnih značenja kao javno vidljivih dispozicija za verbalno ponašanje. Zapravo, pitanje o istini i značenju promatra se u širem kontekstu empirijskih znanosti unutar kojih se istražuju sve navedene sekvence koje na koncu generiraju značenje i omogućavaju njegovu verifikaciju. Holizmom se stoga odbacuje svaka fragmentacija one vrste koju je unio atomistički koncept istine i značenja. Pošto smo holističkim zaokretom počeli s idejom semantičkog pristupa unutar jedne teorije, odnosno jedne široke cjeline, pokazalo se kako se o značenju može govoriti samo u ovisnosti o drugim sociolingvističkim elementima. Značenja su tako postala ovisna o cijelom nizu elemenata koji su vezani uz njihovu determinaciju, a ne o činjenicama, vanjskim entitetima, logičkom slijedu zaključivanja, dok je referencija izgubila svoje povlašteno mjesto. Značenje nije više nešto apriorno dano, nego je generirano vanjskim podražajima koji u određenoj situaciji stimuliraju govornike na pristajanje uz određeno značenje i istinitost određenog iskaza zasnovanog na pozadini elemenata naučenih ostentativ-

¹⁸ Willard van Orman QUINE, *Riječ i predmet*, 84.

nih reakcija, a generiranih u okvirima jedne kulture, jednog jezika, te elemenata psihogeneze i ontogeneze pojedinca, elemenata formiranih u određenim situacijama jednog kulturnog koordinatnog okvira. Jednostavno, značenja nisu zadana, nego ih treba suprotstaviti cijeloj pozadini guste sociolingvističke strukture. Međutim, takvim smo slijedom razmišljanja, dosljedno slijedeći svaki Quineov korak, dospjeli do zaključka da se u okvirima jedne teorijske strukture može na različite načine, a ovisno o izboru konceptualne sheme, promatrati isti empirijski sadržaj, tj. - svijet. Drugim riječima, putem se različitih konceptualnih shema, kao različitih načina konceptualne kategorizacije svijeta, empirijskog sadržaja, može pretpostaviti kako se o fiksiranom sadržaju svijeta može radikalno drukčije govoriti (*jezični relativizam*) i misliti (*kognitivni relativizam*), a u odnosu na varijabilni izbor postojeće, u nekim slučajevima i radikalno drukčije, konceptualne sheme. Naime, dospjeli smo do dihotomije konceptualna shema – empirijski sadržaj.

To znači da su dvije konceptualne sheme S_1 i S_2 radikalno različite ako postoji znatan broj koncepata u S_1 za koje ne postoji sličan koncept u S_2 . Tako primjerice engleski koncept „animal“ uključuje i bube, dok ih japanski koncept za „animal“ - 動物 /*doubutsu*/- ne uključuje. S druge strane, engleski jezik, uzmimo ga kao primjer pojašnjenja, ima pluralne završetke i članove, dok ih kineski, japanski i jukatanski te mnogi drugi jezici, nemaju. Japanski se pojmovi 灰色 /*hai-iro* = siv/ i 茶色 /*cha-iro* = smeđ/, primjerice, upotrebljavaju kao bazični pojmovi za boje, a doslovno znače, *pepeo-boja* i *čaj-boja*, što može sugerirati različite klasifikacije. Stoga se mogu pojaviti komplikacije pri klasifikaciji pojmova za boju u japanskom i kineskom jeziku, s jedne strane i u europskim jezicima, s druge strane.

No ovdje je važno ukazati na činjenicu kako se ideja lingvističkog relativiteta povijesno razvijala u djelima Benjamina L. Whorfa i Edwarda Sapira (Whorf-Sapirova hipoteza). Whorf je svojim radom „Language, Thought and Reality“, istražujući hopi jezik, izravno utjecao na filozofiju, osobito na rad W. v. O. Quinea, i antropologiju. Whorf je, a pod utjecajem Lévy – Bruhla, govorio o održivosti mentalističkih shema pokazujući nam kako različite lingvističke strukture različito utječu na mišljenje. Sam je Whorf dualizam sheme i sadržaja definirao na sljedeći način, kazujući da „(...) jezik proizvodi organizaciju iskustva. Skloni smo misliti o jeziku jednostavno kao o tehnici izražavanja i ne shvaćati da je jezik prije svega klasifikacija i uređenje struje osjetilnog iskustva koje rezultira određenim poretком svijeta

(...) Drugim riječima, jezik na siroviji, ali i širi i fleksibilniji način čini isto što i znanost (...) Tako dolazimo do novog principa relativnosti koji kazuje da ista fizička evidencija ne vodi sve promatrače do iste slike univerzuma osim ako su njihove jezične pozadine slične ili se mogu na neki način kalibrirati.“¹⁹ No Whorf smatra kako, primjerice, jezik hopi utjelovljuje takvu metafiziku da se hopi i engleski ne mogu *kalibrirati*. Tako su prema Whorfu svjetovi u kojima različita društva žive različiti svjetovi jer jezične navike naše zajednice predisponiraju određene odabire interpretacija. Stoga je jezik za Whorfa medij izražavanja društvene djelatnosti u cjelini.

S druge strane, Robert Wardy u svojem djelu *Aristotel in China. Language, Categories and Translation* ukazuje na sve poteškoće prijevoda Aristotelovih djela na kineski jezik. Međutim, Jerrold Katz, slično kao već spomenuti John R. Searle, smatra kako lingvistički relativitet kojim se ističe kako kulturne razlike produciraju *nesumjerljive* konceptualne okvire proizlazi iz empirizma koji je zajednički i filozofima i antropolozima. Ideja je radikalno različitih konceptualnih shema vrlo proširena u djelima niza antropologa. Primjerice, već spomenuti antropolog Lucien Lévy – Bruhl govori o tomu kako su ljudi u prvotnim zajednicama bili mentaliteta radikalno različita od našega. Sir James Frazer u svojem djelu *The Golden Bough* govori o egzotičnim religijskim vjerovanjima koje je nama teško razumjeti jer pripadnici religija s egzotičnim vjerovanjima posjeduju konceptualne sheme radikalno različite od naših. U djelu *Maternal Thinking*, Sara Ruddick opisuje aspekt ženske misli koji proizlazi iz njezine majčinske prakse i omogućava ženama misliti o djeci radikalno drukčije od muškaraca. Ista će autorica također navoditi kako razlike muškoga i ženskoga uma generiraju različitosti društvene podjele rada. No i dalje se postavlja pitanje: Mogu li, i na osnovi nekolicine iznesenih primjera, postojati radikalno različite konceptualne sheme, odnosno može li se isti empirijski sadržaj/svijet konceptualno radikalno drukčije kategorizirati s obzirom na postojanje divergentnih konceptualnih shema ili mentalističkih struktura? Potvrđan odgovor na postavljeno pitanje omogućava i opravdava treću dogmu empirizma, a to je: dihotomija konceptualne sheme i empirijskog sadržaja. Odbacivanjem se ideje o radikalno različitim konceptualnim shemama odbacuje i sama dogma, posljednja dogma empirizma, kako je karakterizira Donald Davidson.

¹⁹ Donald DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, *Istraživanja o istini i interpretaciji*, prev. Kiril Miladinov (Zagreb: Demetra, 2000.), 233.

4. Davidsonovo razumijevanje konceptualne sheme

4.1. Neinteligibilnost same ideje konceptualne sheme

Vidjeli smo kako je Quineova teza ontološkog relativiteta, kao ishod doktrine o neodređenosti prijevoda, izravna posljedica Quinove biheviornističke koncepcije razumijevanja jezika i odbacivanja analitičko – sintetičke dihotomije. Međutim, takvim će pristupom jeziku Quine nužno dospjeti do dihotomije konceptualne sheme i empirijskog sadržaja. Davidson će u svojem eseju „On the Very Idea of a Conceptual Scheme“ reći: „Želim istaknuti da se taj drugi dualizam sheme i sadržaja, organizacijskog sistema i nečega što čeka na to da bude organizirano, ne može ni razumjeti ni obraniti. On je sam jedna dogma empirizma, treća dogma. Treća, a možda i posljednja, jer ako odustanemo od njega, nije jasno preostaje li išta prepoznatljivo što možemo zvati empirizmom.“²⁰ Ideja konceptualnog relativizma predstavlja ideju o tomu da konceptualne sheme na različite načine organiziraju sadržaj iskustva ili različito strukturiraju neprocesuirani, neobrađeni sadržaj. Na osnovi tako zamišljene postavke, mi svijet možemo vidjeti, kategorizirati samo u okvirima vlastite konceptualne sheme. Na taj se način potiče ideja o tomu da različiti ljudi isti svijet, isti sadržaj iskustva, mogu konceptualno kategorizirati na drukčije, pa čak i potpuno alternativne, nesumjerljive načine. U tom svjetlu primjerice „Kuhn želi da zamislimo različite promatrače istog svijeta koji mu prilaze s nesumjerljivim sistemima pojmova (...) Kuhnov jedan svijet promatra se s različitih gledišta.“²¹ Sličnu ideju iznosi i Feyerabend kad kaže „da možemo uspoređivati suprotstavljene sheme ‘birajući gledišta izvan sistema ili jezika’“²²

Međutim, Davidson će svojim argumentom nastojati dovesti u pitanje dualizam sheme i sadržaja Lewisa i Quinea, konceptualni relativizam Feyerabenda i Wolfa, tezu nesumjerljivosti Kuhna i Godmana te, istaknuo bih, u konačnici i Quineovom tezom generirani *kognitivni relativizam*. Davidson u nizu članaka iznosi originalni napad na konceptualni relativizam. Prema Davidsonu, „čini se da dominantna metafora pojmovnog relativizma, metafora različitih stajališta, odaje paradoks koji je u osnovi. Različita stajališta imaju smisla, ali samo ako postoji zajednički koordinatni sistem u koji se mogu smjestiti; no postojanje zajedničkog sistema poriče tezu o dramatičnoj

²⁰ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 232-233.

²¹ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 229-230.

²² D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 234.

neusporedivosti“.²³ Davidson će tako odbacivanjem postojanja mogućih alternativnih konceptualnih shema istodobno odbaciti 1) tezu o radikalnoj drugoumnosti²⁴ (teza o *kognitivnom relativizmu*) i 2) tezu o konceptualnom relativizmu. No krenimo slijedom.

Postavlja se pitanje o tomu što bi moglo predstavljati zajednički koordinatni okvir unutar kojega je moguće identificirati različitosti jer bez zajedničkog okvira ne postoji ni mogućnost takve identifikacije. Davidson smatra da bi se kao zajednički okvir mogao uzeti sam jezik, odnosno da bi se nemogućnost prevodivosti mogla smatrati okvirom identifikacije postojanja alternativnih konceptualnih shema. No, zašto baš jezik? Davidson identificira konceptualne sheme sa skupom međusobno prevodivih jezika jer međusobna prevodivost predstavlja nužan uvjet za jezik. Ovim se pretpostavljaju barem dvije stvari. Samo govornici mogu imati koncepte, samo govornici imaju mišljenje, iz razloga što je ovisnost govora o mišljenju (...) evidentna, jer govoriti znači izražavati misli. Koncepti koje posjeduje svaki govornik iskazuju se samo u jeziku. S druge strane, Davidson će u svojem eseju *Rational Animals* istaknuti i drugi element važnosti govora o povezanosti jezika i konceptualnih shema. U spomenutom eseju Davidson kaže: „Kao prvo, tvrdim kako je za posjedovanje uvjerenja nužno imati koncept uvjerenjâ. Kao drugo, tvrdim kako moramo posjedovati moć govora da bismo imali koncept uvjerenjâ.“²⁵ Prema tome, razlika konceptualnih shema je moguća samo ako se jedan jezik ne može prevesti na drugi, a to znači da samo onda ako su jezici neprevodivi, postoje radikalno ili potpuno različite konceptualne sheme. Neprevodivost iz jednog jezika na drugi jezik, ili potpuna neprevodivost svih signifikantnih područja rečenica u nekom jeziku, predstavlja mogući okvir postojanja i razumijevanja drugoumnosti i konceptualnog relativizma. Jer ako su jezici neprevodivi, koncepti iskazani u jeziku se razlikuju, a „međusobna neprevodivost je nužan uvjet za razlikovanje pojmovnih shema“.²⁶ Davidson, s druge strane, smatra da je sama prevodivost i kriterij jezičnosti. Međutim, nama je potrebno utvrditi smatra li se neko ponašanje drugoga govornim/jezičnim ponašanjem i u slučaju da je potpuno neprevodivo. Takav nam scenarij onemogućava kriterij identifikacije govornog/jezičnog ponašanja sugovornika. Stoga, prema Davidsonu,

²³ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 226.

²⁴ O tome vidi više, npr., u: Michael ROOT, „Davidson and Social Science“, Ernest LePORE, (ur.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson* (New York: Basil Blackwell, 1986.), 272-304.

²⁵ D. DAVIDSON, „Rational Animals“, *Subjective, Intersubjective, Objective* (Oxford: Clarendon University Press, 2001.), 102.

²⁶ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 233.

potpuna je neprevodivost upitna jer ako neki jezik nije prevodiv u naš, to moramo potkrijepiti evidencijom da netko govori neprevodivim jezikom, odnosno moramo imati kriterij identifikacije međusobno neprevodivog jezika.

Iz rečenog proizlazi da koherencija ideje konceptualne sheme zahtijeva koherenciju ideje alternativne konceptualne sheme. No ideja je alternativne konceptualne sheme nekoherentna jer ako postoji mogućnost prijevoda između dvije konceptualne sheme, onda one nisu alternativne. Međusobna neprevodivost bila bi nužan uvjet identifikacije alternativnih konceptualnih shema. Stoga, istraživanje kriterija prijevoda/interpretacije put je traženja kriterija identiteta konceptualnih shema. Ako je konceptualna shema nekog govornika prevodiva u našu konceptualnu shemu, onda razlika ne postoji. Ako je konceptualna shema neprevodiva, onda nemamo opravdanje za njezino postojanje. S druge strane, ako ne možemo pokazati postojanje različitih konceptualnih shema, ne možemo pokazati ni postojanje identičnih. „Jednako bi pogrešno bilo najaviti veličanstvenu vijest da čitavo čovječanstvo – bar svi koji govore neki jezik – dijele zajedničku shemu i ontologiju. Jer ako ne možemo smisleno tvrditi da su sheme različite, također ne možemo smisleno tvrditi ni da su sve one jedna shema.“²⁷ Dakle, konceptualna shema ne postoji. Prvi dio argumenta možemo sažeti na sljedeći način: konceptualne sheme su poistovječene s međusobno prevodivim jezicima. Da bismo nešto smatrali i identificirali kao jezik ili govorno ponašanje, mora biti prevodivo. Stoga, za identifikaciju konceptualnih shema potrebna je jezična prevodivost. Međutim, jezična prevodivost, barem i djelomična, onemogućava postojanje nesumjerljivih ili radikalno različitih konceptualnih shema, a jezična neprevodivost onemogućava identifikaciju govornog ponašanja. Dakle, sama *ideja* konceptualne sheme pokazuje se neinteligibilnom.

U daljnjem ćemo se dijelu teksta koncentrirati na važnu pretpostavku Davidsonova argumenta, a to je princip milosrđa/*charity* ili metodološko sredstvo same interpretacije govornih čina neke zajednice. Interpretacija govornih čina neke zajednice ili skupine ljudi pretpostavlja i interpretaciju znatnog dijela njihova nejezičnog ponašanja. Teško je pripisati jezik skupini ljudi, a istodobno im ne pripisati i uvjerenja, i želje, i intencije i druge propozicionalne stavove. Stoga, „pretpostavi li se metodologija interpretacije koja je u osnovi, ne bismo mogli biti u stanju prosuditi da drugi imaju pojmove ili uvjerenja koji su radikalno različiti od naših vlastitih“.²⁸ Zašto nam i metodološ-

²⁷ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 242-243.

²⁸ D. DAVIDSON, „O samoj ideji pojmovne sheme“, 242.

ka pretpostavka interpretacije onemogućava govor o radikalno različitim konceptualnim shemama?

Za Davidsona značenje proizlazi iz jezične komunikacije, a to znači da se značenje konstituira u interakciji sa sugovornikom. Da bi interpretator shvatio značenja iskaza drugog sugovornika, on mora pridati istinosne uvjete rečenicama koje drugi izgovara, a upotrebljavajući svoj vlastiti jezik. Međutim, u radikalnoj se interpretaciji sadržaj ne pridaje samo jezičnim iskazima nego također i propozicionalnim mentalnim stanjima. Stoga, interpretirajući drugoga nemamo izbora, nego pridati mu opću logičnost i racionalnost, te uvjerenja i iskaze koji su većim dijelom istiniti. Prigodom interpretacije nemamo drugo sredstvo nego sugovorniku pridati naše gledište o svijetu. U početnom stadiju interpretacije ne možemo drugomu pridati pogrešna i bezrazložna uvjerenja, a ne pretpostavljajući opći temelj suglasja. Iz ovako prikazane komunikacije ili interpretacije, uz primjenu metodološkog principa milosrđa, proizlazi i nemogućnost nesumjerljivih konceptualnih shema.

Principom se milosrđa ističe konzistencija i slaganje u vezi s istinom. Dva su elementa principa milosrđa: 1) princip koherencije i 2) princip korespondencije. Primjenom principa koherencije interpretator otkriva stupanj logičke konzistencije u mišljenju govornika, a principom korespondencije interpretator uočava da govornik odgovara na iste značajke o svijetu na koje bi i on sam odgovarao pod istim uvjetima. Princip koherencije govorniku omogućava logičku istinu, a princip korespondencije mu omogućava određen stupanj istinitih vjerovanja o tom svijetu. U samom procesu interpretacije pridati govorniku znatnu pogrešku, znači i potkopati središnju pretpostavku interpretacije, a to znači promatrati sugovornika kao nekoga tko oblikuje različita gledišta o zajedničkom svijetu. Na taj način primjenom principa milosrđa pretpostavljamo racionalnost sugovornika. Istim se principom, naime, iznosi to da smo u potrebi optimizirati opću logičku istinitost i konzistenciju uvjerenja u pokušaju razumijevanja govora i ponašanja sugovornika. Premda nismo sigurni jesu li govornikova uvjerenja istinita ili koherentna s drugim uvjerenjima, pretpostavljamo kako njegov sustav uvjerenja ne može znatno odstupati od logičke racionalnosti i istinitosti. Uzročni triangularni neksus s kojim se suočavamo pri oblikovanju uvjerenja, razumijevanju drugih i svijeta isti je za sve. Opće optimiziranje istine i racionalnosti, potkrijepljeno principom milosrđa, nužno je. Stoga, neprevodive konceptualne sheme nisu moguće. Prema Davidsonovu gledištu mi moramo interpretirati druge primjenjujući metodološku pretpostavku da su drugi, naši sugovorni-

ci, racionalna bića koja žive u istom svijetu kao i mi te da ne postoje alternativne konceptualne sheme koje uključuju nesumjerljive kulture, društva, civilizacije, tradicije, povijesna razdoblja, gledišta, perspektive, stavove, svjetonazore, paradigme, životne forme, prakse, jezike, jezične okvire, mreže kategorija, načine diskursa, sustave mišljenja, disciplinarnu matrice, sustave simbola i tomu slično.

Razlika logičke racionalnosti nije moguća među sugovornicima jer u tom slučaju drugi za nas nisu razumljivi, njihov je jezik besmislen, njihova je konceptualna kategorizacija svijeta za nas besmislena. Princip milosrđa je temeljni princip interpretacije.²⁹ Prema tome, mi započinjemo interpretaciju drugoga pretpostavljajući, što nam dopušta metodologija interpretacije, da drugi govori istinu. Stoga, princip milosrđa, kao metodološko sredstvo interpretacije nije opcija, nego je nametnuta norma interpretacije. Mi ga ne možemo ignorirati. Dakle, prije nego stupimo u razgovor s drugima, jednostavno moramo prihvatiti kako je naš sugovornik u pravu u većini vjerovanja, odnosno da je njegovo shvaćanje svijeta racionalno, istinito i jednako našem. Svrha je principa milosrđa učiniti govornika racionalnim jer odstupanje od konzistencije i koherencije ne ostavlja zajedničko tlo, zajednički prostor komunikacije i interpretacije. Princip nam nalaže da prepoznamo racionalnost sugovornika te napor da u onomu što on smatra istinitim prepoznamo sličnosti. Ovakvim tezama Davidson odbacuje mogućnost postojanja radikalno različitih konceptualnih shema, različitih načina konceptualne kategorizacije istog svijeta. Generirana se Quineova teza ontološkog i kognitivnog relativizma čini neopravdanom u okvirima Davidsonove teorije interpretacije. Davidsonov princip milosrđa ograničava pojmovni kontrast. Prema tome, uz ontološki se relativizam i sama ideja o radikalnoj drugoumnosti ili kognitivnom relativizmu čini lošom idejom. Svaki se um može interpretirati jer vlastito razumije-

²⁹ Alexander Miller u svojoj knjizi *Philosophy of Language* iznosi kako se principom milosrđa bitno iznose sljedeće stvari: 1) Princip milosrđa je bitno holističko ograničenje jer ga pridajemo ne pojedinačnim uvjerenjima, nego sustavu uvjerenja. U interpretaciji govornika pretpostavljamo kako je većina njegovih uvjerenja istinita. Tako mi u interpretaciji nužno ne pridajemo uvjerenja koja su istinita, nego uvjerenja koja su inteligibilna prema našem shvaćanju; 2) Usvajanje principa je konstitutiv cijelog procesa interpretacije kojim se uvećava slaganje ili minimalizira neslaganje; 3) Nužnost pridavanja principa milosrđa proizlazi iz međuovisnosti uvjerenja i značenja jer se jezično značenje i sadržaj propozicionalnih stavova moraju objasniti simultano; 4) Princip milosrđa je samo jedno konstitutivno ograničenje interpretacije; 5) Princip milosrđa ne rješava problem jednoznačnosti ili jedinstvenosti izbora korektnu teorije značenja. Alexander MILLER, *Philosophy of Language* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2007.).

vanje pretpostavlja razumijevanje drugoga. Drugoga mogu razumjeti samo pretpostavljajući da je drugi kao i ja (teza *Being like Me*), da na isti način oblikuje svoje propozicionalne mentalne stavove i iskaze te da ima isti odnos spram svijeta koji zajednički dijelimo.³⁰

Zaključak

Quineov esej „Two Dogmas of Empiricism“ predstavlja raskrižnu točku logičkog atomizma i holizma jer ako odbacimo temeljnu pretpostavku pozitivizma, iskazanu u analitičko-sintetičkoj dihotomiji, dospijevamo do problema. Značenja više nisu fiksirana, verifikacija nije moguća na razini pojedinačnih iskaza, te se stoga mijenja i pristup teoriji o istini. Quine je nastojao pokazati kako se sve mora sagledavati u širem kontekstu, kako istinitost ovisi o jeziku i izvanjezičnim činjenicama, ali ne na način odslikavanja njihovih logičkih struktura. Znanstveni diskurs ovisi o jeziku i iskustvu, ali se ovakva dualnost ne može promatrati na razini izoliranih ili pojedinačnih iskaza. „Filozofija koja je smatrala da je jezik apriorna struktura misli, učinila je ono aposteriorno apriornim.“³¹

Quine je tako odbacio lingvističke teorije istine, analitičnost i redukciju na jezik stvari, činjenica i uveo holistički koncept sagledavanja odnosa jezik-svijet-mišljenje. Tako se projektom naturalizacije i samo značenje promatra kao svojstvo ponašanja ovisno o vanjskim empirijskim podražajima koji stimuliraju pristajanje ili nepristajanje na određene iskaze. Zaokret u jedan takav empirizam oslobođen od svih dogmi vodi novom modelu razumijevanja teorije istine i značenja. Holističkim se zaokretom otvorio nov prostor za razumijevanje ontoloških, jezičnih i kognitivnih pozicija.

S druge strane, Davidson uvodi princip racionalnosti, odnosno princip prema kojem mentalni sadržaji imaju funkcionalnu ulogu pri interpretaciji, a pretpostavljaju logičko-racionalne pravilnosti. Bez te pretpostavke interpretacija nije moguća jer nam introspektivna, bihevioralna ili bilo koja druga polazišta ne pružaju zadovoljavajući odgovor u vezi s pitanjima interpretacije drugoga. Prema Davidsonu, racionalnost je fundamentalna karakteristika ljudi. Stoga, holističko razumijevanje mentalnog, kao pozadinske matrice razumijevanja jezičnog i nejezičnog ponašanja, moramo podvesti pod logičko-raci-

³⁰ O kritici Davidsonova prenamaglašavanja principa milosrđa/charity vidi u: Jitendra Nath MOHANTY, *The Self and Its Other. Philosophical Essays* (Oxford: Oxford University Press, 2000.), 113-115.

³¹ Nijaz IBRULJ, *Filozofija logike* (Sarajevo: Sarajevo Publishing, 1999.), 196.

onalne pravilnosti iskazane kroz kanone koherencije, konzistencije i na koncu korespondencije. Time smo uvođenjem racionalnosti, kroz metodološko sredstvo interpretacije, uveli novi vid razumijevanja odnosa jezik-svijet-mišljenje, a odbacili sve pretpostavke o mogućnosti zasnivanja jezičnog i kognitivnog relativizma.

UNSUSTAINABILITY OF QUINE'S THIRD DOGMA OF EMPIRICISM: THE DICHOTOMY OF A CONCEPTUAL SCHEME AND EMPIRICAL CONTENT

Summary

Quine's rejection of the analytic-synthetic dichotomy, as a result of uncritical references to meaning and analyticity, ultimately generates the third dogma of empiricism, which is the dichotomy of a conceptual scheme and empirical content. This last dogma of empiricism, so named by Donald Davidson, in terms of Quine's behavioral interpretation of language, entails ontological and cognitive relativism. However, Davidson, applying methodological means of interpretation such as rational-logical correctness, brings into question the intelligibility of the very idea of the dichotomy of a conceptual scheme and empirical content, and the intelligibility of the very dogma that generates ontological and cognitive relativism.

Key words: *Quine, Davidson, analytic-synthetic dichotomy, conceptual scheme, ontological relativism, cognitive relativism, principle of charity.*

Translation: Igor Žontar and Kevin Sullivan